Internet teadmiste allikana II

24 aastat tagasi - 09.11.2001 Autor: AM
Autor: **Mario Rosentau**

Teadmise standardmudel epistemoloogias

Filosoofias räägitakse vähemalt kolme tüüpi teadmisest: on oskusteadmine (ma tean, kuidas minna Tallinnast Tartusse), on tutvus asjade ja olukordadega ehk nende tundmine (ma tean, milline Tallinn on) ning on lauseline ehk propositsiooniline teadmine (ma tean, et Eesti pealinn on Tallinn). Viimase sisuks on mingi propositsioon ehk lausena väljendatav mõte. Seega lauseline teadmine on mõeldav ja sõnastatav - loetav-lausutav-kirjutatav, oskus ja tutvus tehtavad.

Lauselise teadmise standardmudel on lühidalt järgmine. Selleks, et miski, mida me võtame nimetada teadmiseks, oleks ka tegelikult teadmine, peab see vastama piiratud hulgale tarvilikele tingimustele. Tingimused on tarvilikud, kui igaüks neist eraldi on vajalik mingi asja - antud juhul siis teadmise - olemasoluks, st mistahes tarviliku tingimuse puudumine tingib ka teadmise puudumise. Ning teistpidi, kui kõik tarvilikud tingimused on täidetud ja kui me neid kokku võttes võime öelda, et see ongi teadmine, moodustavad kõnesolevad tingimused ühtlasi teadmise olemasoluks küllaldase tingimuse, st kõik muu teadmisega kaasnev on juhuslikku laadi ja võiks ka olemata olla. Sellist loogilist skeemi nimetatakse bikonditsionaaliks.1 Tarvilikud tingimused, mis kokku moodustavad küllaldase tingimuse teadmise olemasolu tõdemiseks, on standardkäsitluses järgmised:

1) isik peab uskuma kõnesolevat mõtet (propositsiooni);
2) isiku uskumine peab olema mingil veenval või reeglipärasel viisil õigustatud (eelkõige tema enda jaoks, kuid potentsiaalselt iga samasuguses olukorras oleva isiku jaoks);
3) isiku uskumus (ehk selle sisuks olev mõte) peab olema tõene ;
ning üks siduv lisatingimus:
+) just õigustamine tingib, et isiku uskumine ja usutava tõesus ei ole pelk kokkusattumus.

Seega teadmine on õigustatud tõene uskumus.

Teadmise standardmudel on mõneti paradoksaalsel kombel leidnud tunnustamist just epistemoloogilise kriitika objektina. Kuid vahel ongi kriitika parim viis mingi asja kehtestamiseks.

Teadmise õigustatus

Sellest, kui rangeid nõudmisi me esitame õigustamisele, sõltub nende uskumuste hulk, mida me võime nimetada teadmisteks. Teadmise õigustamise teooriatena konkureerivad teiste hulgas uskumuste sisemise kooskõlalisuse ja uskumuste tekkimise usaldusväärsuse teooriad. Võib märgata, et esimene nõue puudutab seda, mis jääb meie kõrvade vahele, teine aga seda, mille kohta öeldakse "oma silm on kuningas". Sellel alusel jagataksegi nii nimetatud kui muud teooriad sisemise ja välimise õigustamise teooriateks. Ehkki algselt on mõlemad nimetatud teooriad esitatud üksteist välistavatena, on paljud epistemoloogid veendunud, et pigem tasub mõlemad arvesse võtta.

Uskumuste kooskõla karmima nõude korral peavad isiku õigustatavad uskumused saama kinnitust olemasolevate või selleks hangitavate täiendavate uskumuste poolt. Nõrgema nõude korral piisab, et uus uskumus ei läheks vastuollu ühegi olemasolevaga. Uskumuste kooskõla seisukohalt pole justkui tähtust, kas uus teave tuli Internetist või mujalt - olulised on uskumuste omavahelised, üksteist kinnitavad või mittevälistavad seosed. Ent pikema aja jooksul võib võrgumeedia spetsiifika määrata uskumuste komplekti kujunemist. Ühelaadse teabe voog Internetis võib kordades ületada seniste trüki- ja eetrimeediate teabevoo. Liigne teabehulk on aga ebamugav. Lugeja saab vähendada ebamugavust, valides, mida lugeda. Kuid ta võib kasutada valikuvabadust ka selleks, et isoleeruda konfliktsetest ja kriitilistest arvamustest - on ju needki ebamugavad. Kuna sarnaste uskumustega inimesed leiavad üksteist võrratult hõlpsamini, seejuures globaalses ulatuses, võib inimesel kujuneda kalduvus dogmatiseerida mingid oma lähteuskumused, sest tal on pea alatine võimalus võrgust neile kinnitust leida. See võib olla isegi Interneti suurim oht: peaaegu piiramatu vabadus (mitte poliitiline vabadus, vaid just materiaal-tehniline võimalus) väljendada oma uskumusi ja võtta vastu teiste omi tekitab varem või hiljem seisundi, kus peab valima kas kaootilise, segadust tekitava pealiskaudsuse või piiravate, korda loovate pidepunktide vahel. Inimestel on aga kalduvus valida lihtsamad, arusaadavamad uskumused. Selle tulemusena on võimalik paradoksaalne seisund, et segadus (anarhia) võrgumeedias kinnistab madala või küsitava teadmisväärtusega uskumusi ning hoopis sallivuse vähenemist: on ju nii ajaloos kui argieluski märgatav asjaolu, et anarhistliku mõttelaadiga inimesed on sageli palju väiksema sallivusega teisitimõtlejate suhtes, kui viimased anarhistide suhtes.

Uskumuste tekke usaldusväärsus iseloomustab uskumusi tekitavaid psühholoogilisi protsesse (tajumine, mäletamine jm), meetodeid (nt järeldamise

viisid) ning praktikaid (nt kohtulik uurimine). Kui vaadeldav protsess kaldub tekitama tõeseid uskumusi, siis on see episteemiliselt usaldusväärne.

Näiteks peame me selliselt usaldusväärseks oma silmaga nägemist või raadio päevauudiste saadet. Niisiis puudutab episteemiline usaldusväärsus ka teabe vahendaja ehk meedia omadusi, olgu selleks Internet, raamatud või tunnistaja ütlused. Ühelgi meedial pole episteemilist autoriteeti iseenesest. Meedia ongi ju meedia sellepärast, et ta ei anna vahetut kogemust, vaid vahendab lausetesse sõnastatud ja erinevalt illustreeritud meelelisi, käitumuslikke ja argumentatiivseid kogemusi, emotsioone jne, seejuures nii tegelikke (faktilisi) kui väljamõelduid (fiktiivseid). Selliseid keelelisi vahendusi võime me episteemilistel eesmärkidel nimetada tunnistusteks ja tunnistuste tekitatud teadmisi tunnistuslikeks teadmisteks - eeldusel muidugi, et me usume seda tunnistust, meie uskumine on kuidagiviisi õigustatud ning tunnistus on tõene. Praegune Internet on valdavalt võimeline tekitama üksnes tunnistuslikku teadmist. Tunnistusliku teadmise õigustamise viis aga ongi väljakutse Internetile: kuidas tagada õigustus sellele teadmisele, mida tema vahendatud tunnistused tekitavad? Meelte kasutamine teadmise saamiseks on (normaaloludes) väga usaldusväärne meetod. Nähes punast foorituld, olen ma õigustatud ütlema: "ma tean, et fooris põleb punane tuli". Kui kõrvalistuja autos ütleb mulle, et fooris põleb punane tuli, olen ma õigustatud sama ütlema üksnes mitmete lisatingimuste täidetuse korral: see isik ei tohi olla värvipime, tal ei tohi olla motiivi valetada, talle ei tohi päike silma paista, jne. Seega, kui küsimus sellest, kas nägemine on küllalt usaldusväärne teadasaamise protsess, on pigem filosoofiline probleem, siis kahtlusel tunnistuse usaldusväärsuse suhtes on lisaks teoreetilisele ka täiesti praktiline väärtus. Me ei usu ju igat kirjutatud või väljaöeldud lauset, vaid kasutame (tavaliselt sellele eraldi mõtlemata) mitmeid taustateadmistele toetuvad mõõdupuid esitatud lausungite hindamiseks: kes ütles, kus ütles, mis tema väidet kinnitab jne. Põhjus on selles, et tunnistuse tekkimine on tegelikult keerukam ja eksimusaldim protsess, kui me tavaliselt seda endale teadvustame (vt joonis).

Ehkki tavaliselt need tunnistuse "veategijad" ei esine üheaegselt, piisab eksimuse tekitamiseks ühest ainsast. Selle tõttu on tunnistus juba olemuselt eksimisaldis. Näiteks, kui tunnistaja ei ole kokku puutunud ostsillograafidega, on olemas suur tõenäosus, et tekib viga nähtust arusaamises.

Ent eksimuse allikad ei peitu üksnes tunnistuse tekkimise protsessis. Tunnistuse korduval edastamisel ja vastuvõtul võib selle sisuks olev teave saada üha uuesti tõlgendatud, kodeeritud ja salvestatud. Näiteks, teate lühendamiseks sõnastatakse see ümber ja kirjutatakse uuesti üles. Igal töötlemise etapil võib aga

teave saada tahtmatult või tahtlikult moonutatud.

Tunnistusel on omadusi, millega oleks nägemist või teisi meelelisi aistinguid väga raske iseloomustada: tunnistus on fantaseeritav ja valetatav.2 Kuid ka pildid (liikuvad või liikumatud) on - vaatamata neis sisalduva teabe vahetult meelelisele tajutavusele - tunnistuslikku laadi : pildid esitavad jäädvustamishetke sündmusi või asjade seise samuti nagu sõnalisedki tunnistused, olles ise hilisemateks "esitussündmusteks" ehk meediafaktideks. Suurim erinevus sõnalise tunnistuse ja pilttunnistuse vahel seisneb esituse laadis ja uskumuste tekitamise viisis. Kui pilttunnistus on võimeline tekitama vahetuid muljeid analoogselt jäädvustatud sündmustele endile (muidugi nö "raamituna" aktuaalsest pildi vaatamise muljest), siis sõnaline tunnistus on esitatav ja on võimeline tekitama uskumusi üksnes inimeste poolt ühiselt jagatavas tähendusväljas.3 Ilmselt on IT arengud tuntavamalt puudutanud just pilttunnistuste usaldusväärsust. Veel paar aastakümmet tagasi olid fotod ja eriti filmid tunduvalt raskemini fabritseeritavad kui sõnalised tunnistused,4 ent digitaalne pilditöötlustehnika on seda vahet otsustavalt vähendanud. Foto ja filmi dokumentaalse usaldusväärsuse kriteeriumid ei erine enam kuigi oluliselt sõnaliste tunnistuste omadest. Varem oli (foto)film iseenesest mingiks (ehkki loomulikult mitte absoluutseks) usaldusväärsuse garantiiks sellele teabele, mida see esitas. Praeguseks on pildi (kandku seda film või videolint või digifail - on need ju kõik vabalt üksteiseks transformeeritavad) usaldusväärsuse nö sisuvälised kriteeriumid taandunud pildi autorsusele, avaldamis- ja esitamistingimustele, retsenseeritavusele jmt-le. Sisemisteks ehk sisulise usaldusväärsuse kriteeriumideks on aga endiselt - nagu mistahes teabe puhul - pildil esitatu tõepärasus ja/või tõendatus/kinnitatus.

Järgneb järgmises Arvutimaailmas.

Soovitavat lugemist:

Coady, C. A. J. (2000) Testimony and observation. In: Bernecker, S. and F. Dretske. (editors) Knowledge. Readings in contemporary epistemology. Oxford University Press, pp 537-546.
Davidson, D. (1995). Tõe ja teadmise koherentsusteooria. Akadeemia, nr 9, lk 1843-1867.
Goldman, Alvin I. (2000) Discrimination and perceptual knowledge. In: Bernecker, S. and F. Dretske. (editors) Knowledge. Readings in contemporary epistemology. Oxford University Press, pp 86-102.
Goldman, Alvin I. (1998) What is Justified Belief? In: Epistemology (editor Alcoff, Linda Martin) Blackwell Publishers, pp 89-109.
Sturgeon, Scott (1998) Teadmine. Akadeemia. Tõlk A. Unt, nr 4, lk 758-781.

Vt ka eelmisele osale lisatud kirjandust.

1. Mitte kõik maailma asjad ei moodustu selliselt: nt lendamiseks vajalike tiibade olemasolu tarvilikud ja küllaldased tingimused ei lange kokku (mõelgem lennuki-, linnu- ja putukatiibadele).
2. Meelelise kaemuse allikateks on nt illusioonid ja hallutsinatsioonid.
3. Tähendusvälja tekitamise ja ülalhoidmise peamine tegija on meie keel, täpsemalt selle pidev kasutamine. Tähendusväli omakorda toimib aga keelelise suhtlemise "eetrina", tänu millele meie sõnumid on üldse kommunitseeritavad.
4. Ütleme, et tehnilises mõttes - emotsionaalselt võib valetunnistuse andmine kohtus olla palju raskem kui kodus võltspildi kallal nokitsemine.

- Uudised

- Lahendused